

Тобто те, до чого намагалися наблизитися ліберали – громадянське суспільство, правова держава, свобода особистості, європейський парламентаризм, – рішуче відкидав, заперечував В. Ленін. Тому з перемогою більшовиків в Україні та Росії лібералізм зник як явище, як філософія. В історичній літературі – не тільки радянській, але й сучасній – вчені тривалий час шукають відповідь на запитання: чому доля російського лібералізму (йдеться про загальноімперський лібералізм) виявилася такою короткочасною? З цього приводу є чимало роздумів, аргументів, узагальнень [2 та ін.]

Але чому не спромоглися утриматися українські ліберали - це питання поставало дуже рідко. Не претендуючи на остаточні висновки, ми лише пропонуємо деякі свої міркування:

1. Український ліберальний партійний рух був нечисленний з певних причин: засилля російських партій, русифікація населення, відсутність соціальної бази капіталізму – значної української буржуазії;

2. Українські ліберальні партії не мали видатних теоретиків саме ліберального руху, хоч вони й об'єднували еліту української інтелігенції, але їхні погляди різнилися від соціал-демократичних до октябристських, тобто консолідації сил в Україні та їх єднанням заважала невизначеність політичної орієнтації;

3. Українські ліберали початку ХХ сторіччя - це перший досить вдалий, проте нетривалий досвід, якому стали на заваді, не дали розвинути історичні події;

4. Українські ліберали мали слабкі зв'язки з народними масами, зберігаючи у роботі тенденції «гуртківства»;

5. Події в Росії та Україні розвивались так стрімко, що лібералам-початківцям в українському політичному русі було складно зорієнтуватися (як і російським лібералам, більш досвідченим);

6. Слабкість політичного українського руху змусила звернутися до іноземних держав за допомогою, що вже само по собі не спрацювало на перемогу українських сил, а було фактично виступом проти власного народу, який врешті-решт відмовився їх підтримувати;

7. Умови розвитку України і Росії були настільки взаємопов'язані, що невдачі російських кадетів - як сильнішої партії - призвело до краху й українських кадетів [1, с. 332–333].

На жаль, Україна не спромоглася повторити позитивний досвід європейського лібералізму і вийти на передові рубежі у світі. Про демократію як явище на тривалий час забули.

Література

1. Донченко С.П. Ліберальні партії України (1900 - 1919 рр.). – Дніпродзержинськ: Видавничий відділ ДДТУ, 2004. – С. 323 – 333.
2. Иоффе Г.З. Крах российской монархической контрреволюции. – М.: Наука, 1977. – 320 с.
3. Ленін В.І. Зошит «х» («каппа»). – ПЗТ. – Т. 28. – С. 395.
4. Ленін В.І. Завдання пролетаріату в нашій революції. – ПЗТ. – Т. 31. – С. 162.
5. Ленін В.І. промова про ставлення до Тимчасового уряду. 4 (17) червня. I Всеросійський з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів. – 3–24 червня (16 червня – 7 липня) 1917 р. – ПЗТ. – Т. 32. – С. 264.
6. Ленін В.І. Держава і революція. – ПЗТ. – Т. 33. – С. 45.
7. Ленін В.І. Проект декрету про розпуск Установчих зборів. – ПЗТ. – Т. 35. – С. 232.
8. Тюрменко І.І. Іван Огієнко - головно уповноважений уряду УНР (листопад 1919 - жовтень 1920 рр.) // Український історичний журнал. – 1999. – № 5. – С. 102.
9. Шелохаев В.В. Партия октябристов в период первой российской революции. – М.: Наука, 1987. – С. 134.

Камалов Р.І.

ПОНЯТТЯ ІСЛАМІЗМУ, ІСЛАМСЬКОГО ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ, РАДИКАЛІЗМУ, ЕКСТРЕМІЗМУ ТА ТЕРОРИЗМУ У СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Щоденно у різних частинах світу відбуваються трагічні події, пов'язані з конфліктами на етнічній та релігійній основі, які знаходять своє висвітлення у засобах масової інформації. Конфлікти на релігійному та етноконфесійному ґрунті супроводжують людство майже весь час його існування. Однак починаючи з 80-х років ХХ століття у лексиконі багатьох газет та журналів, а також на телебаченні стали активно використовуватись терміни „радикалізм”, „фундаменталізм”, „тероризм” та „екстремізм”, пов'язані з однією із світових релігій – ісламом.

Найбільш активно проблема „ісламського фундаменталізму” та існуючих на його підґрунті політичних течій почала набувати силу наприкінці другого тисячоліття, коли тероризм вийшов за межі Близького Сходу і у різних регіонах світу почали скоюватись терористичні акти, що призвели до загибелі значної кількості людей. Організатори та виконавці цих подій стали характеризуватись як „ісламські терористи”.

Словосполучення „ісламізм”, „ісламський фундаменталізм”, „ісламський тероризм”, „ісламський екстремізм” та „ісламський радикалізм” вказують на конфесійну приналежність людей, які здійснюють акти насильства та вандалізму. При цьому, аналогічні терористичні акти, які досить часто відбуваються у християнському, іудаїстському, індуїстському, сікхському та інших релігійних середовищах, ніколи не кваліфікуються як „християнський екстремізм” або „іудаїстський тероризм” тощо.

Активне поєднання терористичних актів з ісламом, з однієї сторони, стало справедливо обурювати багатомільйонні верстви миролюбного ісламського населення різних регіонів світу, якому засоби масової інформації огульно стали приписувати дії насильництва, що відвертаються ідеологією цієї конфесії, а з другої, – стали формувати у міжнародному суспільстві негативне відношення до однієї із світових релігій, яка

зробила неоціненний історичний внесок у формування людської цивілізації.

Екстремізм та терор, як реакційні явища завжди були присутні у житті людства, але вони не існують самостійно, без ідеологічного обґрунтування. У останні десятиліття поряд з політичними мотивами, особливе значення для ідеологічного виправдування терору набуває силу релігійне підґрунтя. Але жодна із існуючих конфесій не має у своєму віровченні відкритого призиву до терору. Однією із основопологаючих ідей усіх існуючих етнічних та світових релігій є гасла до ненасильства, які стисло формулюються у заповіді „не вбий”. Тому діяльність незначної кількості терористів, які прикриваючись тією або іншою релігією, чинять акти насильства, обурюють не тільки усе населення світу, але й віруючих тих конфесій, чия ідеологію вони використовують. Більшість мусульман світу, що проживають на усіх континентах і у близькому майбутньому будуть складати чверть населення землі, засуджує акти терору, що створюють релігійно-політичні групи ісламистів. Тому використовуються терміни „ісламський екстремізм” та „ісламський тероризм”, є не дуже коректним у відношенні до цієї частини віруючих мусульман.

Автори публікацій, які займаються вивченням питань ісламізму, повинні постійно робити застереження про миролюбність віруючих, сповідуючих ідеологію *традиційного* ісламу, наголошуючи на реакційності лише тієї частини мусульман-радикалів, яка переходить на позиції ісламського екстремізму. Використання термінології, у якій постійно підкреслюється реакційне значення ісламу, не тільки визиває обурення у представників традиційних течій, але може поступово руйнувати у віруючих цієї групи, домінуючої в ісламі, психологічні бар'єри по відношенню до цих радикальних течій та знижувати поріг протистояння екстремізму у ісламському світі.

Існування у ісламі радикально-політичних течій, які стали на шлях екстремізму та терору, потребує не тільки детального аналізу причин появи ісламізму, як світогляду, а також і аналізу термінології, що використовується у відношенні ісламських радикально-політичних течій, що сповідують ідеологію фундаменталізму, радикалізму, екстремізму та тероризму.

Про те, що термінологічні питання, пов'язані з явищами ісламського фундаменталізму та його релігійно-політичними різновидами є досить актуальними, свідчить ціла низка круглих столів та конференцій, що було проведено в Росії та інших державах світу у 2000–2006 роках. Прикладом цього є круглий стіл „Релігійний фундаменталізм та екстремізм: політичний вимір”, який пройшов у квітні 2003 року у Російській Академії держслужби [1]. Всебічний аналіз цих категорій потрібен не тільки для в'яснення їх суті, але й для використання у якості основних дефініцій, що включаються до законодавства різних країн світу.

Сьогодні вченим, юристам та теологам ще не вдалось прийти до єдиного формування понять „фундаменталізм”, „радикалізм”, „екстремізм” та „тероризм”, тому що це багатопланові дефініції, які використовуються не тільки у відношенні до релігії, але й у різних сферах людського буття. Так у квітні 2002 року на зустрічі у Куала-Лумпурі міністри закордонних справ – членів Організації Ісламської Конференції, спробували, але так і не змогли виробити загальну характеристику такого реакційного явища як тероризм, незважаючи на те, що у відношенні до цієї дефініції існують більш менш близькі тлумачення. Більше того, у ісламському світі поняття „тероризм” дуже часто підміняють поняттям „джихад”, що кардинально змінює його суть.

Найбільш багатоплановим є поняття „фундаменталізму”, яке на рівні повсякденної свідомості, завдяки засобам масової інформації, сьогодні ототожнюється з ісламом. Однак цей термін має відношення до самих різноманітних сфер соціальної дійсності. Так він досить активно використовується у економічній галузі [2]. Поняття „ринковий фундаменталізм”, яким користується один із відомих фінансистів світу Дж. Сорос, присутнє на багатьох сайтах в Інтернеті [3].

При аналізі подій, які проходять у різних країнах світу використовується термін „демократичний фундаменталізм” [4; 5].

„Матеріалістичний фундаменталізм” є характеристикою основних ідей марксизму. Поряд із ним використовуються дефініції „ідеалістичний фундаменталізм”, „теїстичний фундаменталізм” тощо [6].

У літературі проводяться і інші типи фундаменталізму – екологічного, феміністичного і так далі.

Найбільш ґрунтовні роботи у різних галузях науки мають назву фундаментальних. Тому можна казати про те, що поняття фундаменталізму є досить розповсюдженим, а його використання стосовно ісламу є одним із окремих випадків.

Категорія фундаменталізму знайшла своє пояснення у наукових виданнях та різноманітних енциклопедіях та словниках.

Так у „Сучасному енциклопедичному словнику” дається наступне пояснення цієї дефініції: „Фундаменталізм,... 1. суспільні ідеологічні рухи, проголошуючи послідовність ідеям, принципам та цінностям деяких вчень та доктрин, висовуюче вимоги подолання виникнутих у ході їх реалізації перекручувань, уклонів, еретицтва та відновлюванню первісної чистоти, „повернення до джерел”... 2. Течія у протестантизмі, направлена проти ліберального протестантського раціоналізму. Склався у південних штатах США у 1910 році, відвертає будь яку критику Біблії” [7].

У „Юридичному словнику” фундаменталізм розглядається як „послідовність традиційним ідеалам, збереженню стабільності, непорушності минулого, один раз та назавжди установленого порядку речей; вкрай негативна течія у ісламі, протестантизмі, направлена проти ліберального раціоналізму, відкидаюча любую критику, іншу інтерпретацію священних книг – Корана та Біблії” [8].

Однак, на наш погляд, найбільш ґрунтовним є поняття фундаменталізму, яке дається у „Політологічному енциклопедичному словнику”, що вийшов у Києві у 2004 році: „Фундаменталізм (від лат. Fundamentum –

основа, підгрунття, підвалина) – радикальне й войовниче неприйняття принципів, форм та цілей будь-якої модернізації й оновлення, неухильне відстоювання традицій, усталених життєвих та світоглядних форм, протиставлення процесам загальної відкритості, переконання у власній непогримимості, непорушності сповідуваних ідеалів, засудження будь-яких альтернатив їм, фанатичне відгороджування себе від суспільства. Фундаменталізм виникає з потреби людей у міцних світоглядних підвалинах, ідеологічних орієнтирах і поширюється під час суспільних трансформацій, зміни основ та орієнтирів буття. Фундаменталісти – це ті, хто раз і назавжди засвоїв певну систему поглядів та відповідних доказів і не ставить їх під сумнів ні за яких обставин, хоч би як це суперечило реальному станові речей [9, с. 701–702].

Термін „фундаменталізм” вперше з’явився у другій половині ХХ століття. Його автором був журналіст, сповідуючий баптизм – К. Л. Лос, редактор консервативного видання „Watchman-Examiner”, який уперше ввів у обіг термін „fundamentalist” – фундаменталізм. У 1910 році Лос випустив серію статей „The Fundamentals. A Testimony to the Truth”, у яких він відстоював ідеї фундаменталізму [10].

Однак Лос лише підвів результати дискусії, яка розвернулася у міжконфесійному протестантському середовищі Сполучених Штатів Америки у другій половині ХІХ століття. Починаючи з 1876 року представники кальвіністських, пресвітеріанських, баптистських та інших протестантських конфесій почали проводити так звані „Ніагарські біблійні конференції”, на яких було розроблено 5 основних принципів, що склали основу протестантського фундаменталізму: богодуховність та абсолютна непогримимість Біблії; признання божої природи Ісуса Христа; признання непорочного зачаття як реального факту; спокутна жертва Ісуса; признання фізичного воскресіння Ісуса Христа та його майбутнього другого пришестя.

На думку фундаменталістів прийняття цих положень було обумовлено гріховністю людини, яка суттєво посилилася в епоху капіталізму та неспроможністю через це познати бога через його творіння. Фундаменталісти признали єдиним джерелом істини Божественне Одкровення, яке було передано через Священне Писання. На думку послідовників цієї течії „фундаменталізм є доктриною, у відповіді з якою Біблія є богодуховною і тому безгрішною та безпомилковою по усім питанням догматики та історії” [11].

До християнських фундаменталістів належав цілий ряд видатних діячів різноманітних протестантських деномінацій. На початку ХХ століття фундаменталістам вдалося нав’язати свою думку більшості американського суспільства. У 1910 році тиражем 3 млн. екземплярів було видано 12 випусків „The Fundamentalist” – („Основи”), які і дали назву цьому релігійному руху.

У 1919 році у Філадельфії була створена Всесвітня Християнська Фундаменталістська Асоціація. Найвищого піку свого розвитку ця релігійна група досягла у середині 20-х років ХХ століття, коли у США фундаменталістами було ініційовано судові процеси, які получили назву „мавпячих”. Під тиском фундаменталістів, суди деяких штатів США заборонили викладати у школах теорію Чарльза Дарвіна [12, с. 500].

У 20–40 роках ХХ століття протестантський фундаменталізм суттєво ослабив свій тиск на суспільство. Новий віток його активності починається з 70-х років. У цей час представники фундаменталізму зливаються з політичним консерватизмом та створюють нові релігійно-політичні партії. Через засоби масової інформації вони починають пропагандистську діяльність по нав’язуванню суспільству своєї ідеології.

Таким чином, можна констатувати, що фундаменталізм, як соціально-політичне та духовне явище вперше з’являється у релігійному середовищі – серед віруючих протестантських течій Сполучених Штатів Америки. У подальшому він став проникати і в інші сфери життя суспільства та дав своє видове розмаїття у інших сферах, – у політиці, економіці тощо. Однак, найбільш суттєву роль фундаменталізм відіграє у духовному житті, насамперед – у діяльності основних конфесій світу.

У ХХ столітті релігійний фундаменталізм стає досить впливовим напрямком майже у кожній із конфесійних груп. Так у житті євреїв посіли свою роль раввіни-фундаменталісти, радикали-фундаменталісти поряд з протестантами, з’являються у середовищі католиків та багатьох православних церков. У Руській православній церкві на позиції фундаменталізму знаходяться предствники старообрядників. Процес фундаменталізації у цей час проходить і в інших церквах світу – у середовищі сикхів, індуїстів і так далі. Однак найбільш активно він розпочався в ісламі.

Термін „ісламський фундаменталізм” одним із перших у науковий обіг вводить Б.Льюїс [13]. Однак, поступово замість терміну „ісламський фундаменталізм”, як у науковій літературі, так і в трудах теологів, найбільш часто став використовуватись термін „салафійя”, а послідовників фундаменталізму стали називають „салафітами”.

„Салафійя” – узагальнене найменування ісламських сунітських реформаторів різних епох, які призивали повернутись до ісламу „праведних предків” (ас-салаф ас-салихун) шляхом відказу від „нововведень” („біда”), які з часом „суттєво сказали начальну істинну віру та оснований на ній соціальний порядок” [14, с.71].

Салафіти настоюють на поверненні всесвітньої ісламської уми до часів раннього халіфату, тобто до періоду правління пророка та перших чотирьох халіфів. Ідеологія салафізму відкидає нововведення, які були сформовані у ісламі після цього періоду у різних країнах світу та прийняли форму „місцевого” ісламського світогляду, який прийнято називати *традиційним*. Іноді у науковій та теологічній літературі замість термінів „фундаменталізм” та „салафізм” використовують поняття „відродження”, тобто, „повернення до істоків”, а також „інтегрізм”.

Іслам, як світогляд, був сформований у VII столітті в умовах кризи родо-племінної системи арабського суспільства, яке у цей час мало свої традиції, культуру та склад життя, який увійшов до канонів цієї конфесії, а пізніше був зафіксований у Корані та Сунні. Але проникаючи на територію інших держав, *арабський* різновид ісламу був вимушений включати у свою ідеологію нововведення (біда) у вигляді звичаїв, традицій та деякі елементи культури місцевого населення. Це був закономірний процес, без якого іслам не зміг би

прижитись у різних регіонах світу.

Стадію нововведень (по ісламській класифікації – „біда”) вимушені були проходити усі світові релігії. Коли основопологаюча ідея тієї або іншої релігії поступово проникала на нову територію, то вона приживалась тут лише у тому разі, коли включала до своєї системи найважливіші елементи місцевих традицій. Так, коли київський князь Володимир у 988 році провів акцію хрещення киян по канонам грецької церкви, значна частина місцевого населення відказалась признавати нову релігію. Це призвело до того, що на значній території Київської Русі християнство вводилось насильно. Прикладом цього є акти хрещення „вогнем та мечем” Новгород та Пскова. Протистояння грецького православ'я та місцевих язичницьких культів продовжувалось на Русі майже два століття. Тільки лише після того як у християнство були введені найбільш важливі елементи місцевих язичницьких традицій, наприклад – масляниця, купальський обряд та багато інших, – „двоєвір'я” поступово почало зникати. Але включення до християнського пантеону місцевих богів, яким змінили прізвиська на християнські, та язичеських традицій, призвело до формування специфічної форми християнства, яку ми сьогодні називаємо Руським православ'ям.

Аналогічні процеси проходили і у середовищі інших народів, куди приходило християнство. Нововведеннями місцевих традицій можна пояснити причини відмінностей однієї християнської релігії від іншої та існування лише у православ'ї 16 самостійних автокефальних церков.

Аналогічні процеси приходили і в ісламі. Проникаючи на нові території, він був змушений включати до своєї ідеології та культури традиції місцевого населення. Таким сином, нововведення або „біда” є закономірним явищем, без якого цей світогляд не зміг би укорінюватись на різних територіях. У свою чергу, це стало причиною того, що у різних регіонах основопологаючі ідеї ісламу почали трактуватись по-різному, що призвело до появи чотирьох теолого-правових шкіл – мазхабів. Тобто, включаючи нововведення („біда”), іслам на різних територіях поступово набував ознак, які були відсутні у первісній, арабській формі.

Більше того, розвиток людства спонукав іслам не тільки підстроюватись до місцевих традицій кожного народу, але й до всесвітніх цивілізаційних процесів, а на деяких етапах розвитку людства навіть бути носієм прогресивних тенденцій. Так, коли у період середньовіччя християнство усіяло гальмувало розвиток європейської цивілізації, переслідуючи передові погляди та фізично страчуючи її носіїв, іслам дав світу десятки великих винаходів, якими суспільство активно користується ще й сьогодні.

З позицій сучасного салафізму ці відкриття також відносяться до нововведень. Тому ідеологія ісламського *фундаменталізму-салафізму-відродження-інтегрізму* може бути позитивною лише тільки для *арабського* населення, корені якого знаходяться на території сучасної Саудівської Аравії та деяких держав арабського світу. Повернення ісламського суспільства до традицій фундаменталізму означає повернення цієї частини людства до традицій та образу життя періоду феодалізму, в рамках якого існував ранішній Халіфат. Більш того, насадження ідеології салафізму на території, де проживають представники *традиційних* різновидів ісламу, призводить до ліквідації місцевої ісламської культури, яка була сформована у вигляді синтезу загальних ідей арабської та місцевих релігійних традицій. Тому, можна казати, що примусове введення норм салафізму є фактично „*арабізацією*” значних територій світу. Цей процес є досить реакційним, тому що він приводить не тільки до спотворення традицій багатьох народів світу, сповідуючих іслам, але й до формування „ісламізму” – радикальної релігійно-політичної ідеології, пов'язаної з примусовим нав'язування мусульманам усього світу традицій арабського суспільства. Для реалізації цієї мети у рамках „ісламізму” використовуються методи екстремізму та тероризму.

Тому ідеологія салафізму-фундаменталізму є досить проблемним явищем не тільки у житті народів України і Криму, які сьогодні сповідують принципи миролюбного традиційного ісламу, але й багатьох інших народів, проживаючих не території держав СНД та відновлюючих свою духовно-релігійну культуру, яка, на жаль була знищена у період радянської влади.

Ісламський фундаменталізму, як світогляд, що має право на існування, але, на жаль, він породжує таке явище як „ісламізм” – радикальну ідеологію салафізму, на основі якої відбувається формування екстремістських релігійно-політичних угруповань, які з використанням методів насильства та терору, примусово нав'язують його мусульманам різних країн світу.

Відомий російський дослідник ісламу О.В. Малашенко розглядає фундаменталізм як теорію, у той час як ісламізм, на його думку, є реалізацією фундаменталізму на практиці, тобто – дією [15].

У ідеологічному плані класичні фундаменталістські організації виступають за „очищення” реально існуючого ісламу, звинувачують сучасних службовців культу у „продажності” представникам органів влади та призивають до створення суспільства, яке повинно жити у відповіді з Кораном та Сунною. Послідовники класичного ісламського фундаменталізму ведуть активну ідеологічну боротьбу з представниками *традиціоналізму та модернізму*.

Автором терміну „ісламізм”, або „політичний іслам” є ісламознавець Д.Еспозіто, підсумком досліджень якого став труд „Ісламська загроза: міф або реальність?” [16], у якому розглядаються причини краху у Ірані моделі „швидкої модернізації” ісламського життя по західному зразку.

Аналізуючи причини появи політичного ісламізму С. Хантінгтон, автор теорії „зіткнення цивілізацій”, підкреслює, що ісламізація почалась із сфери культури, а потім перекинулася на політичну та соціальну сфери [17.– Р. 111.]

Базовою основою ісламізму є фундаменталізм, а складовими частинами „політичного ісламу” є радикалізм, екстремізм та тероризм.

Радикалізм, як і фундаменталізм, – це багатоаспектне явище, яке існує майже у всіх сферах людського

життя.

У „Словнику російської мови” під редакцією С.І. Ожегова існують поняття „радикал”, „радикалізм” та „радикальний”. Поняття „радикал” трактується як „прихильник крайніх, рішучих дій та поглядів” [18, с.554].

„Радикалізм” має два значення – „1. Політичне направлення та рух радикалів. 2. Рішучий образ дій” [19, с.555].

„Радикальний” – це поняття трактується як „прихильний до крайніх поглядів” [20, с.555].

Радикалізм – це соціальне явище, основою якого є догматизація однієї або кількох ідей, заперечуючих або жорстко обмежуючих можливості альтернативного розвитку та реалізуемий на практиці певною групою людей.

Радикалізм – явище складне та багатопланове, що може існувати як у вигляді глобальної ідеї, направленої на суттєві зміни усіх сторін суспільного буття, так і формуватись у конкретних сферах життя людей.

Радикальні погляди можуть виникати та розвиватись у середині конкретних соціальних груп, не порушуючи основних сторін життя усього суспільства, до них, наприклад можна віднести проблеми внутрішнього конфесійного та міжконфесійного життя та існуючих у цій сфері протиріч.

Радикальні, безкомпромісні ідеї дуже часто існують у сфері наукової діяльності, іноді являючись двигуном прогресу, а дуже часто, причиною, яка гальмує не тільки конкретний науковий напрямок, але й здержує розвиток усього суспільства у цілому.

Таким чином, можна казати, що радикалізм є явищем, яке присутнє майже у всіх сферах буття суспільства. Однак найбільш активно він проявляє свої „можливості” у політичному житті людства. Ідеологія політичного радикалізму найбільш активно проявила себе у ХХ столітті у вигляді фашизму та більшовизму, які у практичній площині стали причиною смерті десятків мільйонів людей. Політичний радикалізм у вигляді націоналізму, на жаль, є однією із проблем сучасного життя України.

Радикалізм, як соціальне явище, є присутнім майже у кожній із існуючих релігій. Однак найбільш глибоко він пустив свої коріння в ісламі.

У сучасному ісламі існують три основні течії – *традиціоналізм, фундаменталізм та модернізм.*

До *традиціоналістів*, які виступають проти будь-яких змін у сучасному ісламі, відносяться представники офіційного ісламського духовництва, які підтримують існуючі політичні режими.

Фундаменталісти ставлять задачу повернення до часів життя пророка та раннього Халіфату. Вони бачать у ранньоісламських громадах ідеальний варіант існування сучасної всесвітньої ісламської уми.

Представники *модерністської* течії переслідують цілі подальшої трансформації ісламу та його включення у цивілізований світ.

Якщо детально проаналізувати кожен із цих течій, то можна побачити, що як у фундаменталістів, так і у традиціоналістів та модерністів є представники радикальних поглядів, які досить жорстко відстоюють свої погляди, особливо не прислуховуючись до інших точок зору.

Таким чином, можна казати про те, що „ісламський радикалізм” та „фундаменталізм” не є тотожними.

У відношенні самого терміну „ісламський радикалізм” також існують різні точки зору. Так, якщо у російській політології у середині 90-х років ХХ століття „ісламський радикалізм” трактувався як „новий фундаменталізм” [21, с. 46, 50.], у кінці 90-х – як „крайнє політизована частина ісламу” [22, с. 207–209], то сьогодні найбільш часто використовують значення „політичний іслам”, або „ісламізм” [23, с. 14.], а „ісламістами” називають усіх, хто використовує релігію для досягнення політичних цілей.

Більш конкретним по своєму значенню є поняття „екстремізм” та „тероризм”, але й у відношенні до цих категорій не існує єдиної думки. Якщо ісламський радикалізм можна визначити як рішуче, безкомпромісне здійснення намірів по впровадженню „чистого ісламу” у політику та повсякденне життя суспільства, тобто, радикалізм – це у першу чергу – ідеологія, а по-друге – дія, то екстремізм, – це вирішення тієї або іншої проблеми з використання крайніх методів та засобів, одним із яких є терор.

Екстремізм (лат. *extremus* – крайній) – означає відданість крайнім, у першу чергу насильницьким засобам досягнення цілі. У політиці екстремізм проявляється у бажанні підірвати стабільність існуючих суспільних та політичних інститутів. Це робиться за допомогою демагогії, притягання до насильства, терористичних актів та методів партизанської війни. Для екстремізму характерними є безкомпромісність, діяльність по принципу „все – або нічого”. Ідеологічною та теоретичною основою екстремізму є радикальні концепції. Лідери екстремістів потребують від своїх прибічників повного підкорення та безумовного виконання будь-яких наказів. При цьому вони дуже часто апелюють не до розуму, а до інстинктів натовпу та почуттів, вірувань та забобонів [24].

Екстремізм, як і радикалізм, підрозділяють на „лівий”, „правий”, „політичний” „націоналістичний”, „релігійний”, „екологічний”, „антиглобалістський” і так далі.

Одним із досить розповсюджених різновидів екстремізму є екстремізм релігійний. На жаль релігійний радикалізм та екстремізм стає сьогодні одним із різновидів діяльності деяких „наркопелігійних” груп. Дуже часто екстремісти та терористи лише користуються релігією, як прикриттям для досягнення своїх цілей. Сьогодні однозначно можна казати про те, що екстремізм, однозначно має реакційну суть, а у практичному плані він використовує методи боротьби, які виходять за рамки міжнародного та національного права.

Релігійний екстремізм – це релігійно мотивована або релігійно камуфльована діяльність, направлена на насильницьку зміну державного устрою та насильницький захват власті, порушення суверенітету та територіальної цілості держави та збудження для досягнення цієї мети релігійної ворожнечі та ненависті.

Екстремізм на релігійному ґрунті – це не тільки крайні погляди та дії, а й насилля, жорстокість та агресивність, замішані на релігійній демагогії.

Релігійний екстремізм є радикальним неприйняттям досягнень світської культури та буржуазного образу життя, спробою повернення суспільства до ідеалів, які закладено у святому письмі при використанні методів насилля.

Слід зауважити, що дуже часто „фундаменталізм” не співпадає з „екстремізмом” та „тероризмом”. Фундаменталізм як ідеологія повернення до „чистого ісламу”, як ідея суспільного устрою мусульманського світу на принципах Шаріату та Корана, не є рівноцінним релігійному екстремізму, а тим більш – тероризму. Можна бути фундаменталістом і в той же час – засуджувати тероризм. Але не можна й забувати, що дорога до терору лежить через фундаменталізм.

Г.Мирський підкреслює, що фундаменталізм, радикалізм, екстремізм та тероризм – це ланки одного ланцюга, а де перерветься цей ланцюг – на першій ланці, чи продовжиться до „Аль-Каїди”, це не можна спрогнозувати [25].

У ряді держав світу прийнято закони, які не тільки дають характеристики екстремізму, але й дозволяють забороняти діяльність тих або інших груп та людей, а також збуджувати проти них карне розслідування. Ісламські екстремісти переслідують ціль, пов’язану з відновленням Халіфату, як єдиного теократичної державної структури, діючої на основі шаріату.

Крайньою формою екстремістської діяльності є тероризм. У сучасній зарубіжній літературі існує більш як 100 визначень „тероризму”. На думку багатьох спеціалістів, тероризм є специфічною формою збройного насилля.

Так фахівці Міністерства оборони США вважають що: „Тероризм – це розраховане використання насилля або загрози насилля, щоб викликати жах, ... явище, яке переслідує політичні, релігійні або ідеологічні цілі” [26, с.233–242.]

Сучасний тероризм – суперечливе у ідеологічному плані явище, як у тому що стосується мотивації дій, масштабів проведення акцій, а також засобів та мети. У „Білій книзі російських спецслужб” виділяють наступні напрямки у сучасному тероризмі: *соціальний* тероризм, – переслідує мету суцільного або часткового змінення економічного або політичного устрою держави; *націоналістичний* тероризм, пов’язаний з діяльністю організацій етносепаратичного толку, – ставить своєю метою боротьбу проти економічного та політичного диктату інонаціональних держав та монополій; тероризм *релігійний*, пов’язаний з боротьбою адептів однієї релігії (або секти) у рамках однієї держави з прихильниками другої, або із спробою підірвати та усунути світську владу й утворити владу релігійну, або і з тим і другим одночасно [27].

У останні роки особливу роль став відігравати тероризм на релігійному ґрунті. Майже щодня можна чути про терористичні акти, які проводять у різних країнах світу терористи, які прикриваються релігійними гаслами. На жаль з кожним роком кількість терактів, які скоюються на релігійному ґрунті постійно зростає.

Складовою, але досить самостійною частиною релігійного тероризму є тероризм, який пов’язується із ісламом. Його структура складна та суперечлива. У ньому представлено конфліктуючі між собою групи різних ісламських течій, сект, віровчень. Однак, на жаль, їх кількість з кожним роком постійно зростає.

По даним західних спецслужб, кількість ісламських терористичних організацій з 1968 по 1999 рік зросла з 13 до 100, а загальна кількість активних членів цих організацій, спроможних скоювати теракти склала понад 50 тисяч чоловік [28].

Особо слід розглянути трактовки терору, які приводяться в ісламському світі. Показовою у цьому плані є публікація журналу „Остров Крым” за 1999 рік, у якій мова йде про те, що на початку 2002 року на спеціальній конференції у Мекці, яку провели мусульманські вчені, що представляли традиційний іслам, було прийнято визначення тероризму. Воно відносилось до усіх актів агресії, скоєними з порушенням закону як окремими особами, групами, так і державами проти людини, включаючи посягання на його релігію, життя, інтелектуальні досягнення, власність та гідність. „Любий акт насилля або загрози його використання, направлений на залякування людей або загрожуючий їх життю або безпеці, також може розцінюватись як акт тероризму, подібно скоєнню вбивства або насилля”[29].

Особливу думку по цьому поводу висказав лідер Ісламської республіки Пакистан Первез Мушараф, який заявив, що джихад та тероризм, це принципово різні речі. На конференції усі дії, які проводили на Близькому Сході представники палестинського народу було охарактеризовано як джихад [30].

На думку багатьох дослідників ісламу поняття „ісламського радикалізму” та ісламізму не можна звужувати до екстремізму та тероризму, а ісламізм та ісламістів не треба ототожнювати з екстремістами та терористами. Такої точки зору притримуються киргизський політолог О. Молдалієв [31], росіянин А. Князєв [32] та казахський дослідник Е.Тукумов[33].

Однак, незважаючи на ті або інші думки, акти терору та насилля на релігійному ґрунті набувають силу.

Найбільш крупним терористичним актом, який було скоєно представниками ісламського екстремізму у світі, були події 2001 року. Поряд з ним стоять події у Будоновську, Буйнакську, Москві та інших містах світу, які було скоєно прибічниками тероризму, які прикриваючись ідеологією ісламу вбили кілька тисяч мирних громадян. Поступово цей процес набуває силу. Сьогодні мова йде про створення міжнародного тероризму, який все активніше став втручатися у життя багатьох регіонів світу.

Акти терору стали невід’ємною складовою життя ісламського суспільства, у якому стали як ракова пухлина розростатись метастази фундаменталізму, радикалізму, екстремізму та тероризму. Поступово одна із миролюбних релігій світу все більш втягується певною групою осіб, маючих статус лідерів деяких держав, у політичну боротьбу, прикриття якої стає ісламська фразеологія. На жаль, у коло цієї боротьби все більш актив-

но почали втягувати представників ісламського світу, які проживають на території сучасної України. Особливо гостро ці проблеми стали набирати силу у Криму.

Таким чином, проаналізувавши категоріальний апарат, який сьогодні використовується у науковій літературі та засобах масової інформації у відношенні понять „ісламізм”, „ісламський фундаменталізм”, „ісламський радикалізм”, „ісламський екстремізм” та „ісламський тероризм”, можна казати, що на сьогодні ще відсутні однозначні трактовки цих явищ, що не дає змогу не тільки більш плідно вивчати причини їх виникнення, але й не дає змогу сформулювати однозначні юридичні норми по протидії цим досить суперечливим та реакційним явищам сучасного міжнародного життя.

Джерела та література

1. Религиозный фундаментализм и экстремизм: политическое измерение / Православие.Ru www.pravoslavie.ru/news/030414/07.htm · 12 КБ
2. Глазьев С. В Аргентине политика «рыночного фундаментализма» реализовывалась в «чистом» виде http://opec.demetric.ru/comment_doc.asp?d_no=19437
3. Рыночный фундаментализм <http://www.armos.ru/M-Fundamentalismus.htm>
4. Гвоздев Николас. Демократический фундаментализм и обещания ("In The National Interest", США)Мысли о Грузии (и о России) <http://www.inosmi.ru/translation/208401.html>
5. Эпштейн М. Демократический фундаментализм (в ответ на исламский) <http://www.veer.info/35/demofundamentalism.html>
6. Уилсон Р. А. Новая инквизиция <http://lib.ru/PSIHO/UILSON/wilson4.txt>
7. Современный энциклопедический словарь http://tolks.ru/?to=2&what=view_word&file_id=67880&from=base
8. Юридический словарь http://mirslovarei.com/content_yur/FUNDAMENTALIZM-24695.html
9. Політологічний енциклопедичний словник/Упорядник В.П. Горбатенко; За ред.. Ю.С. Шемшученко, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенька. – 2-е вид, доп. І перероб. – К.: Генеза, 2004.
10. Кырлежев А.И. Религиозный фундаментализм и экстремизм: политическое измерение Православие.Ru www.pravoslavie.ru/news/030414/07.htm
11. Там же.
12. Христианство: Словарь / Под общ. Ред. Л.Н. Митрохина и др. – М.: Республика, 1994.
13. Lewis, B. The Roots of Muslim Rage: Why So Many Muslims Deeply Resent the West and Why Their Bitterness Will Not Be Easily Mollified. – Atlantic Monthly, 1990. – №266.
14. Добаев И. Исламский фундаментализм на юге России // Россия и мусульманский мир. Бюллетень реферативно-аналитической информации. –2004. – № 9 (147).
15. Малащенко А. В. Неприятие фундаментализма как его зеркальное отражение // Независимая газета. – 1997.- 25 декабря. – С. 5.
16. Esposito, J. The Islamic Threat: Myth or reality? – N.Y.: Oxford Univ. Press., 1992.
17. Huntington, S.P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. N.Y, 1997.
18. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Рус. Яз., 1986.
19. Там же.
20. Там же.
21. Умнов А.Ю. Исламский фундаментализм на Среднем Востоке // Вестник Московского университета. Сер. 13. Востоковедение. – 1994. – №3
22. Сажин В.И. К вопросу о цивилизациях, исламе и войнах // Ближний Восток и современность. – Институт изучения Израиля и Ближнего Востока. – М., 1998.
23. Поляков К.И. Влияние внешнего фактора на радикализацию ислама в России в 90-е гг. XX в. (на примере арабских стран). – М., 2001.
24. Ланцов С. А.Террор и террористы: Словарь. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2004.
25. Мирский Г. Кто противостоит цивилизованному миру // Россия и мусульманский мир. Бюллетень реферативно-аналитической информации. – 2004. – №11 (149). – С. 127.
26. Васильев А. О некоторых чертах исламского экстремизма и эволюции мусульманской цивилизации// Синтез цивилизации и культуры. Международный альманах. – М., 2003. – С.233–242.
27. Белая книга российских спецслужб. - М., 1996.
28. Полонский В., Григорьев А. Джихад всему миру // Общая газета. – 1999. – № 17. – С.6.
29. Абдураимов В. На стыке континентов и цивилизаций // Остров Крым. – № 1. – 1999. – С.64.
30. Там же.
31. Молдалиев О. Современные вызовы безопасности Кыргызстана и Центральной Азии. – Бишкек, 2001; Молдалиев О. Исламизм и международный терроризм: угроза исламу или угроза исламу? – Бишкек, 2004.
32. Князев А. Афганский конфликт и радикальный ислам в Центральной Азии // Сборник документов и материалов. – Бишкек, 2001.
33. Тукумов Е. Проблема религиозного экстремизма в странах Ближнего и Среднего Востока // Analytic (Аналитическое обозрение). – Алматы: КИСИ, 2001. – №1. – С. 23.